

ДІАЛОГІЧНА ПАРАДИГМА В ПЕДАГОГІЦІ – ОСНОВА НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАКТИКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ І ПСИХОЛОГІВ

Геннадій ДЬЯКОНОВ

Виходячи з концепції трьох парадигм Г. Ковальова – об'єктної, суб'єктної та інтерсуб'єктної – у статті розглядається діалогічний зміст і особливості навчально-професійної практики майбутніх педагогів і психологів.

Ключові слова: навчально-професійна практика, діалогічний підхід, психодіагностика, психокорекція, психотерапія і консультування

Ми виходимо з того, що ідеї й цінності гуманітарно-культурного підходу [1, 2, 3] є важливими для організації навчально-професійної практики студентів психолого-педагогічного факультету, а тому ця практика повинна спиратися на фундаментальні ідеї діалогічної парадигми в педагогіці й психології та забезпечувати формування соціально-гуманітарних основ професійної компетентності майбутніх педагогів і психологів.

Завдання даної роботи полягає в тому, щоб визначити діалогічні засади системи навчально-професійних практик на психолого-педагогічному факультеті Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка і описати досвід їх впровадження в організацію навчально-професійних практик на факультеті.

Обираючи діалогічну парадигму як теоретико-методичні засади концепції та організаційних форм навчально-професійних практик психолого-педагогічного факультету КДПУ, ми виходимо з того, що діалог – це вихідна, фундаментальна і універсальна одиниця буття психіки, душі та духовності людини, яка задає принципи, закономірності

й механізми її психокультурного та навчально-професійного розвитку [5, 6, 8, 9, 12].

Діалог є конститууючою характеристикою свідомості й особистості, самосвідомості та мислення, спілкування та відносин, творчості й духовності людини як фундаментальних сторін її життя [6, 8, 12].

Таким чином, діалог виступає як екзистенціально-онтологічний фундамент і науково-методологічна основа теорії та практики гуманізації й гуманітаризації сучасної освіти і самоосвіти (навчання і самонавчання, виховання і самовиховання, розвитку культури та духовності).

Важливішим стратегічним завданням навчання майбутніх педагогів і психологів є формування у них діалогічної інтенційності, діалогічної установки, діалогічних здібностей як фундаментально-онтологічних засад індивідуально-творчого стилю їх особово-професійної діяльності.

Формування діалогічних характеристик особистості та її діяльності дуже складно здійснювати за допомогою лише спеціалізованих занять і курсів, оскільки воно системи цілісних форм організації учбової діяльності, за яких антропоорганічна, духовно-діалогічна інтенційність пронизує всі основні грані й сторони психолого-педагогічної реальності та сфери навчально-практичної діяльності.

На нашу думку важливою формою психолого-педагогічної реальності, що відкриває можливості формування особистісно-діалогічної установки у студентів та їхньої особистісно-діалогічної інтенційності є цілісний комплекс форм навчально-діалогічної діяльності, який моделює реальну різноманітність життєвих форм зовнішнього і внутрішнього діалогу людини та різноманітність діалогічних форм і засобів навчально-особистісної й професійно-творчої діяльності.

Іншою важливою сферою психолого-педагогічної реальності, яка пробуджує і розвиває особистісно-діалогічну інтенційність та особистісно-діалогічну культуру майбутніх педагогів і психологів є навчально-професійні практики психолого-педагогічного факультету.

Кардинальною особливістю діалогу є не тільки його парадигмально-фундаментальна природа, але й реально-практична інтенційність і конкретно-прикладна спрямованість, що відкривають значні потенціали науково-емпіричних досліджень і широкі перспективи побудови і здійснення багатоманітних конкретно-прикладних програм практичної роботи соціального педагога та психолога з людьми (студентами, клієнтами), соціальними спільнотами й організаціями [6, 8, 13].

Гуманітарно-антропоцентрична органіка діалогу і його кардинальна емпірико-прикладна природа стають підставою для вивчення, освоєння і застосування багатоманітних потенціалів діалогічного підходу в побудові програми навчально-професійних практик студентів психологічного факультету як майбутніх практичних психологів.

Оскільки фундаментальною онтологічною засадою для осягнення діалогу є тип і структура суб'єкт-об'єктних відносин між учасниками і

компонентами діалогічної ситуації, то визначальною стратегією методологічного аналізу діалогічних феноменів – процесів і подій – стають три парадигмальних стратегії (і три рівні) методологічного аналізу психодуховних явищ: об'єктна, суб'єктна та інтерсуб'єктна.

Уявлення про три стратегії та три парадигми психологічного аналізу було розроблено вітчизняним методологом Г. О. Ковальовим [30] і останнім часом воно стає все більш популярним і впливовим в сучасній психології та педагогіці [4 – 8, 11, 12].

Стає зрозуміло, що людина і міжособистісний діалог пізнаються не в монології речово-субстанціального пізнання і дослідження, а у діалогії гуманітарно-духовного збагнення і світосприйняття кожної людини і будь-якого діалогу як унікальних відносин, в яких глибинно і екзистенційно проступають контури універсального спів-буття і самобуття людей [1 – 3, 5].

Багато сучасних наукових підходів до розуміння і формування педагогічної майстерності, педагогічного спілкування, професійно-психологічній компетентності ґрунтуються на об'єктному і суб'єктному варіантах монологічної методології, що відкриває лише можливості їхнього формування в маніпулятивно-технологічній, раціонально-цільовій, функціонально-особистісній, професійно-прагматичній та утилітарно-спеціалізованій логіці, але обмежує або взагалі закриває шляхи сходження до їх формування в руслі гуманітарно-духовної повноти самоосягнення особистості, в руслі актуалізації екзистенціально-смыслового буття людини, в руслі діалогізації людино-людського буття, у світі професійно-педагогічної і практико-психологічної реальності.

Уявлення про три парадигми (і рівні) психологічного дослідження чітко відображає обмеження монологічних (об'єктної та суб'єктної) стратегій практичної діяльності педагогів і психологів, виражає потенціали і перспективи інтерсуб'єктно-діалогічної стратегії та стає підставою для парадигмального розрізнення, парадигмального визначення основних форм психолого-педагогічного дослідження і практичної роботи психолога у сферах психодіагностики, психокорекції та психотерапії.

Діалогічність є невід'ємною властивістю всіх трьох форм (і рівнів) психологічного дослідження – психодіагностики, психокорекції та психотерапії (консультування), проте психодіагностика (традиційного типу) утілює в собі об'єктну монологіку і найменш відкрита до діалогічності, психокорекція є суб'єктною монологікою, яка включає деякі суб'єктно-діалогічні моменти і процеси (у інтерактивній формі), а психотерапія і психологічне консультування є найбільш повним втіленням діалогічної суті людини і багатоманітного світу перетворених форм діалогічної реальності.

Слід сказати, що методологія емпірико-практичного діалогічного дослідження в даний час майже не розробляється в психолого-педагогічній науці, а тому природно припустити, що вона може отримати

серйозний імпульс до розвитку, якщо теоретико-методическому дослідженню будуть піддані діалогічні потенціали і особливості всіх трьох рівнів психологічного дослідження: психодіагностики, психокорекції та психотерапії.

Планування цілей і стратегії застосування психодіагностики, психокорекції та психотерапії в науково-практичному дослідженні й практичній психолого-педагогічній роботі визначається об'єктно-суб'єктним змістом психолого-педагогічної проблеми – наукової або практичної – і суб'єктивно-науковими установками дослідника або практика (які перш за все визначаються рівнем професіоналізму практичного психолога і соціального педагога, мірою їхньої професійної свободи і творчості у використанні різних форм психолого-педагогічного дослідження і практичної професійної дії). Різним може бути і застосування трьох форм науково-практичного дослідження – психодіагностики, психокорекції та психотерапії (консультування) – на різних етапах професійно-практичної роботи педагога й психолога, бо залежно від конкретного діалогічного змісту і конкретної динаміки діалогічних процесів інструментування професійно-практичної дії може бути дуже різноманітним.

Концепція і програма учбово-професійної практики психолого-педагогічного факультету постійно розвиваються і збагачуються на основі досвіду проведення психолого-педагогічних практик всіх курсів. При цьому діалогічна стратегія і основне концептуально-програмне ядро залишаються незмінними і визначають зміст і форми психолого-педагогічної практики на кожному курсі.

Концептуально-програмне забезпечення психологічної практики представлено в «Наскрізній робочій програмі учбово-професійної практики» і програмах психологічної практики з другого по п'ятий курси. «Наскрізна робоча програма учбово-професійної практики» передбачає освоєння студентами багатопланової системи форм і методів професійно-практичної діяльності, які спираються на теоретико-практичну підготовку студентів кожного курсу і послідовно розвиваються, розширюються і ускладнюються на кожному курсі за змістом і організаційним формам.

Виходячи з цього, програма практики кожного курсу має свій конкретний зміст і конкретні форми завдань і способів учбово-емпіричної та професійно-практичної діяльності майбутніх фахівців-психологів.

Навчальна психологічна практика II-го курсу – «Психодіагностична практика» – спрямована на застосування і освоєння основних форм і методів психологічної роботи за допомогою методів психодіагностики: тестування, анкетування, шкалювання, спостереження, бесіди і т. ін.

Метою учбової практики II-го курсу є закріплення теоретичних знань і уявлень студента про особливості і структуру особистості й формування умінь і навичок психолого-педагогічного вивчення особистості випробовуваного способами і методами сучасної психодіагностики.

Конкретні завдання психодіагностичної практики полягають в тому, щоб студенти – майбутні практичні психологи :

- могли актуалізувати науково-теоретичні знання і уявлення про психологічну структуру особистості в контексті психолого-педагогічного вивчення особи конкретних випробовуваних;

- дістали можливість вчитися встановлювати контакт з досліджуваным школярем і підтримувати його впродовж психолого-педагогічного вивчення особи даного випробовуваного (наприклад, школяра);

- навчилися вибирати методики психодіагностичного дослідження особистості випробовуваного (школяра) відповідно до його індивідуально-психологічних особливостей;

- вчилися володіти методикою і технікою проведення психолого-педагогічного дослідження особистості учня, способами обробки емпіричного матеріалу, його аналізу, інтерпретації, узагальнення;

- могли засвоїти логіку і методику оформлення психолого-педагогічної характеристики випробовуваного;

- мали можливість вчитися вести щоденник психолого-педагогічних спостережень і здавати звіт про хід і результати учбової практики керівнику-методисту практики.

«Психокорекційна практика» III-го курсу – це навчально-виробнича психологічна практика, яка присвячена оволодінню основними формами і методами психокорекційної роботи психолога в різних предметно-змістовних напрямках і інституційних сферах психологічної допомоги; в учбових закладах, у спеціальних або допоміжних школах, у школах-інтернатах та дитячих будинках, у творчих дитячих закладах та ін.

Метою навчально-виробничої практики III-го курсу є закріплення і актуалізація науково-теоретичних знань і уявлень про психологічні закономірності розвитку дітей і школярів і оволодіння основними шляхами і способами психокорекції дитини або школяра.

Конкретні завдання навчально-виробничої практики III-го курсу, що стоять перед студентами, такі:

- Навчитися виявляти дітей і школярів, які потребують психокорекційної допомоги, серед учнів і вихованців тих дитячих установ, в яких проводиться практика на основі взаємодії з учнями (вихованцями), вчителями, вихователями, класним керівником і батьками.

- Навчитися розробляти план і програму індивідуальних і групових психокорекційних заходів різноманітного змісту, використовуючи різні стратегії, методи і техніку психокорекційної допомоги дітям і школярам.

- Описати і проаналізувати проведені психокорекційні заходи і взаємодії, ґрунтуючись на протоколах психокорекційної роботи, щоденниках і самоаналізі (рефлексії) проведеної психологічної допомоги.

- Узагальнити проведену роботу в ході всієї психокорекційної роботи і написати звіт про хід і результати психологічної допомоги за час психокорекційної практики.

«Психолого-консультативна практика» IV-го курсу – це навчально-виробнича психологічна практика, яка присвячена розвитку практичних умінь і навичок здійснення психологічної допомоги методами психотерапії та індивідуального психологічного консультування, а також формуванню індивідуального стилю діяльності практичного психолога.

Метою навчально-виробничої практики IV-го курсу є практичне оволодіння знаннями, уміннями і навичками психологічної допомоги школярам, вихованцям, важким дітям засобами і методами психотерапії та індивідуально-психологічного консультування.

Конкретними завданнями психолого-консультативної практики є:

- Встановлення психологічного контакту з колективом учнів для створення взаємин довіри і відвертості, які відкривають можливість психо-консультаційної роботи зі школярами як клієнтами психологічної допомоги.

- Розв'язання питань стратегії й тактики психоконсультативного проектування шляхів і методів практичної роботи з школярами – клієнтами психолого-консультативної допомоги.

- Регулярна фіксація процесу і результатів психоконсультативного впливу на учнів або вихованців з метою формування вдумливого відношення до процесу психологічного консультування і для забезпечення серйозного і глибокого включення в процес психологічної допомоги.

- Участь у проведенні різноманітних культурно-виховних заходів, які проводяться в дитячому колективі, організація і проведення декількох групових заходів психологічного змісту і спрямованості.

- Постійний самоаналіз і рефлексія власної психоконсультативної діяльності, а, по можливості, отримання супервізорської допомоги від кваліфікованих консультантів (керівників практики і інших фахівців).

- Написання звіту про хід і результати психолого-консультативної практики, в якому представляються протоколи проведених сесій психологічного консультування, а також їх аналіз й інтерпретація.

«Психологічне стажування» – виробничо-професійна психологічна практика V-го курсу – є навчально-професійною практикою, яка здійснюється на конкретному робочому місці психолога в повному обсязі професійно-практичних завдань, функцій і обов'язків фахівця-психолога.

Метою виробничо-професійної практики V-го курсу є формування власної професійно-особистісної позиції практичного психолога і розвиток особливостей індивідуально-творчого стилю професійної діяльності в умовах реальної професійної діяльності практичного психолога (на конкретному робочому місці).

Конкретні завдання виробничо-професійної практики V-го курсу полягають в наступному:

- Навчитися презентувати себе як практичного психолога в конкретному учбово-виробничому колективі (на конкретному підприємстві або учбово-виховному закладі).

- Навчитися самостійно визначати актуальні напрями психологічної роботи в умовах конкретного колективу і контингенту психологічної допомоги, а також планувати і складати програму психологічної допомоги клієнтам в умовах роботи на конкретному робочому місці спеціаліста- психолога.

- Навчитися виявляти клієнтів психологічної допомоги, диференціювати психологічний або соціальний запит і психологічні проблеми індивіда або групи.

- Удосконалювати уміння і навички формування стратегії й тактики психологічної допомоги в ході взаємодії з клієнтом, здійснювати різні дії психологічної допомоги відповідно завданням актуального розвитку клієнта.

- Розширювати уміння і навички застосування способів і прийомів психодіагностичної і психокорекційної діяльності, спрямовуючи їх на досягнення ефекту цілісної психологічної допомоги.

- Виробляти уміння і навички конструктивної співпраці з людьми, які оточують клієнта і впливають на його поведінку і взаємовідносини.

- Безумовно дотримуватися професійно-етичних принципів і норм практичного психолога і психолога-консультанта.

- Формувати професійно-творчі уміння і навички аналізу і рефлексії процесу і результатів власної професійно-психологічної діяльності.

Професійно-виробнича практика V-го курсу поєднує професійно-практичну та науково-дослідну роботу (у формі дипломного дослідження). Різноманітна і систематична практична діяльність студента-практиканта сприяє розвитку і поглибленню його теоретичних поглядів і концептуальних уявлень. У цій діяльності відкриваються значні можливості для виконання різних експериментів і спостережень, діалогів і групових взаємодій, апробації навчально-корекційних і розвивально-психотерапевтичних дій і технологій психологічного впливу. Все це створює сприятливі умови для збору і накопичення важливого емпірико-практичного матеріалу, який стає основою для написання методико-практичних розділів дипломної роботи. У свою чергу, виконання дипломного дослідження є важливим чинником підвищення як науково-практичного рівня виконання завдань практики, так і умовою підвищення ефективності й багатоплановості діяльності студента-практиканта.

Програми психологічних практик всіх курсів включають опис основних знань, умінь і навичок, які актуалізуються, розвиваються і формуються на кожному етапі практики (їх перелік наводиться в методичних посібниках з практики кожного курсу).

У «Методичних рекомендаціях» з практики для кожного курсу (з II-го по V-й) розкривається загальна організаційно-методична структура практики; дається характеристика змісту і основних цілей і завдань практики; перераховуються основні і типові психологічні проблеми, які можуть бути змістом роботи з клієнтами і на даній практиці; приводиться перелік знань, умінь і навиків, які формуються на даній практиці; приводяться рекомендації по плануванню і організації діяльності студента на всіх етапах кожної практики; описуються стратегії роботи з клієнтами; даються зразки протоколів, а також пояснення і коментарі щодо їх заповнення; наводяться рекомендації з ведення щоденника практики; розкриваються особливості форм і методів контролю; формулюються вимоги до звіту по практиці; подається список наукової і методичної літератури, необхідної і корисної для роботи на практиці.

Діалогічна інтенційність, діалогічна установка індивідуального стилю професійно-практичної діяльності майбутнього психолога задається і реалізується в нашій системі психологічних практик наступними основними чинниками.

По-перше, відповідно до три парадигми уявлень про світ психологічних явищ задається послідовність змісту психологічних практик – психодіагностика, психокорекція, психотерапія (консультування), – яка відображає рух від об'єктно- і суб'єктно-монологічних форм практичної роботи психолога до форм інтерсуб'єктно-діалогічних (психотерапія, консультування).

По-друге, виходячи з того, що найважливішими особливостями діалогічності є довіра, відвертість, контекстуальність, спонтанність і свобода міжлюдської взаємодії, у міру сходження до практики старших курсів студентам надається все більша свобода у виборі об'єктів і форм своєї практичної діяльності.

По-третє, істотною установкою методичних рекомендацій та інструкцій з практики є орієнтація студентів на власну творчість і розвиток індивідуальних форм діалогічної взаємодії з клієнтами і керівниками практики, накопичений досвід недирективної, безоцінної фасилітації практичної діяльності студентів.

По-четверте, підтримуються форми і способи практичної діяльності студентів та розвиток умінь і навичок аналізу і рефлексії діалогічних процесів в ході психокорекції та психотерапії.

По-п'яте, особлива увага приділяється готовності й умінню студентів творчо експериментувати і пам'ятати, що головною цінністю в їх практичній роботі є не стільки самі по собі оцінно-ефектаційні чинники, скільки повнота і глибина діалогічного контакту, діалогічної взаємовідвертості психолога і його клієнтів.

По-шосте, діалогічність студента в значній мірі оцінюється за його готовністю до досягнення унікальної індивідуальності його клієнтів і тому

діалогічний підхід – це завжди глибоко індивідуальний підхід до клієнта як до людини у всій повноті його індивідуальних проявів.

По-сьоме, розвиток діалогічності студентів в період практики здійснюється не тільки по лінії стимуляції зовнішньої діалогічності, але і у напрямі проникнення в деякі процеси власного внутрішнього діалогу, власного внутрішнього життя особистості практикуючого студента-психолога (за допомогою ведення щоденників, співбесіди з керівниками практики, супервізорства, особистісно-професійної рефлексії).

Нарешті, певна увага приділяється теоретичному і практичному акцентуванню і дослідженню діалогічних процесів і структур в ході різноманітних практичних дій і заходів студентів-практикантів з метою їх яснішого і глибшого усвідомлення і створення підстав для подальшого оволодіння і розвитку діалогічними засобами і механізмами практичної діяльності психолога.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин – М.: Советская Россия, 1979. – 320 с.
2. Библер В.С. От наукоучения – к логикекультуры: Два философских введения в двадцать первый век / В.С. Библер. – М.: Изд. полит. литературы, 1991. – 413 с.
3. Бубер М. Два образа веры / М. Бубер. – М.: Республика, 1995. – 468 с.
4. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е.Л. Доценко. – М.: ЧеРо, Изд-во МГУ, 1997. – 344 с.
5. Дьяконов Г.В. Психология педагогического общения / Г.В. Дьяконов. – Кировоград, 1992. – 213 с.
6. Дьяконов Г. В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике / Г. В. Дьяконов. – Кировоград: РИО КГПУ им. В.Винниченко, 2007. – 847 с.
7. Зазулина Л.В. Дидактико-діалогічна модель підвищення кваліфікації вчителя / Л.В. Зазулина // Освіта і управління, 1999, том 3. – № 1. – С.123–134.
8. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии 1987. – № 2. – С. 41-49.
9. Копьев А.Ф. Диалогический подход в консультировании и вопросы психологической клиники / А.Ф. Копьев // Московский психологический журнал, 1992. – № 1. – С. 31 – 48.
10. Кучинский Г.М. Психология внутреннего диалога / Г.М. Кучинский. – Минск: Университетское, 1988. – 206 с.
11. Кушнір В.А. Системний аналіз педагогічного процесу: методологічний аспект: Монографія / В.А. Кушнір. – Кировоград: Видавничий центр КДПУ, 2001. – 348 с.
12. Флоренская Т.А. Диалог в практической психологии / Т.А. Флоренская. – М.: Изд-во НИИОПП, 1991. – 244с.
13. Формирование учебной деятельности студентов. Под ред. В.Я.Ляудис. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 240 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Дьяконов Геннадій Віталійович – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології, завідувач кафедри практичної психології КДПУ ім. В.Винниченка.

Коло наукових інтересів: соціальна психологія, психологія діалогу і конфлікту у сфері освіти й культури, психологія і педагогіка вищої школи, психологія активних методів навчання, психолого-педагогічні проблеми професійної компетентності студентів та працівників освіти.